

MUSIQA VA TASVIRIY SAN'AT

ABDURAUF FITRAT TALQINIDA MUSIQA ILMINI O'QITISH

Ulug'bek G'ofurovich Sobirov, Pedagogik kafedrası o'qituvchisi

ulugbek.sobirov.2022@mail.ru

Karimova Azimabegim Halimovna, Buxoro davlat pedagogika instituti 2-bosqich talabasi

azimabegimkarimova@gmail.com

Annotatsiya Ushbu maqolada buxoro jadid ma'rifatparvarlaridan biri, o'zbekning birinchi professori Abdurauf Fitratning musiqa sohasidagi ilmiy izlanishlari, milliy musiqa madaniyati, o'zbek musiqa san'atining tarixi haqida fikr mulohazalari hamda musiqa sohasiga qo'shgan hissalarini bayon etilgan. Shunindek, buyuk Abdurauf Fitratning milliy musiqachiligimizning yoshlar ongida nechog'lik tarbiyaviy ahamiyati to'g'risidagi fikrlari ham keltirilgan.

Kalit so'zlar: musiqa, madaniyat, klassik, maqom, musiqashunoslik.

TEACHING THE SCIENCE OF MUSIC IN THE INTERPRETATION OF ABDURAUF FITRAT

Ulugbek Gofurovich Sobirov, teacher of the Pedagogical Department

ulugbek.sobirov.2022@mail.ru

Karimova Azimabegim Halimovna, Student of Bukhara State Pedagogical Institute

azimabegimkarimova@gmail.com

Abstract: This article describes the scientific researches of Abdurauf Fitrat, one of the enlighteners of Bukhara modernism, the first professor of Uzbek, in the field of music, his opinions on national music culture, the history of Uzbek musical art, and his contributions to the field of music. Also, the thoughts of the great Abdurauf Fitrat about the educational importance of our national music in the minds of young people are also presented.

Key words: music, culture, classical, status, musicology.

ОБУЧЕНИЕ МУЗЫКАЛЬНОЙ НАУКЕ В ИНТЕРПРЕТАЦИИ АБДУРАУФА ФИТРАТА

Собиров Улугбек Гофурович, преподаватель педагогического факультета

ulugbek.sobirov.2022@mail.ru

Каримова Азимабегим Халимовна, студентка Бухарского государственного педагогического института, azimabegimkarimova@gmail.com

Аннотация: В данной статье описаны научные исследования Абдурауфа Фитрата, одного из просветителей бухарского модернизма, первого профессора узбекского языка, в области музыки, его взгляды на национальную музыкальную культуру, историю узбекского музыкального искусства, его вклад в область музыки. Также представлены мысли великого Абдурауфа Фитрата о воспитательном значении нашей национальной музыки в сознании молодежи.

Ключевые слова: музыка, культура, классика, статус, музыковедение.

Ayni jadidchilik davrida ham mutaffakir, olimlarimizdan biri bo'lgan Abdurauf Fitrat yozuvchi, tarixchi, adabiyotshunos, tilshunos, siyosatshunos bolsa-da shu bilan birga musiqa san'ati bilan ham mashg'ul bo'lgan o'sha davrda ham musiqa san'atining amaliy va nazariy qismlari to'g'risida buyuk asarlar ijod qilinganki bu asarlar hozirgi davrda ham jahon musiqa ta'limi –tarbiyasida va madaniyatida olamshumul ahamyat kasb etib kelinmoqda. Buyuk sharq mutaffakirlarining yozishicha inson jamiyatda yashab kamol topadi. Uning baxt saodati, xulq atvori, ma'naviy qiyofasi shu jamiyat quchog'ida shakllanadi. Shuning uchun oiladagi ijobiy muhit ijtimoiy hayot oqimidagi bir yo'nalish deb qarash lozim.

Musiqa bu - qadimgi yunoncha "muzalar san'ati"-inson hissiy kechinmalari, fikrlar, tasavvus doirasini musiqiy tovushlar izchilligi yoki majmui vositasida aks etuvchi san'at turi. Musiqa insonning turli kayfiyatlarini (masalan, ko'tarinkilik, shodlik, zavqlanish, mushohadalik, g'amxo'rlik, xavf-qo'rquv va boshqalar)ni o'zida mujassamlashtiradi. Xalq og'ir kunlarda musiqadan najot izlagan, xursandchilik kunlarida ham qo'shiq va musiqa ularga hamroh bo'lgan. Zero, bugungi muborak mustaqillikka erishgan kunimizda, o'zligimizni anglab borayotgan bir davrda ulkan ma'naviyatimizning bir bo'lagi bo'lgan ota-bobolarimizdan meros bo'lib kelgan milliy musiqiy madaniyatimizga suyanish, an'anaviy qo'shiqlarimizga murojaat qilish tabiiy bir holdir. Bularning barchasi barkamol avlod tarbiyasida, yoshlarning ma'naviy dunyoqarashni shakllantirishda muhim ahamyat kasb etadi. An'anaviy musiqa odamlarni hamisha iymonga, mehr oqibatga, odamiylikka chorlab kelgan. Bugungi kunda mana shu dolzarblikni yo'qotmagan holda mustaqillikka, mehnatkashlar ongini shakllantirish yo'lida barkamol avlod tarbiyasida vosita sifatida asosiy omillardan bo'lib qolaveradi. Ayniqsa, xalqimizning an'anaviy ruhdagi qo'shiqlari o'lmas meros bo'lib, barcha davrlardagidek bugun ham o'z o'rnini saqlab kelmoqda. Musiqa odamning ongi va hissiyotiga ta'sir etishning ajoyib kuchi uning ruhiy jarayonlariga hamohang bo'lgan protsessual-muayyan jarayonli tabiat bilan bog'liq.

Musiqiy madaniyatdan bahramand bo'lish inson tarbiyasining ajralmas qismidir. Chunki musiqaviy tarbiya insonni qalban pok va go'zal sog'lom fikrli, badiiy didli hamda fikrlash qobiliyatini o'tkir qilib o'stiradi, shu bilan nafosat olamiga chorlaydi. Ulkan tarbiyaviy ahamyatga ega bo'lgan o'zbek xalq musiqa merosining zarchashmalari tarixan olis zamonlardan bog'lanib ijtimoiy hayot bilan uzviy aloqada rivojlanadi. Musiqiy madaniyat o'zining serqirraligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, o'zining chuqur ildizlari qadimgi davrlarga yetib boradigan o'zbek xalqining boy musiqa merosi hozirgi kundalik hayotimizdan ham ketgani yo'q. U xalq ijodining yuksak namunalari, kuy tuzulishi folklor ijrochiligi, mazmunan rivojlangan cholg'u va ashula asarlari ,murakkab ijrochilik turkum atalmish maqom musiqasi hamda dostonlar ijrochiligini o'z ichiga oladi.

XIX asrda Rossiya tomonidan Turkistonning istilo qilinishi ikki tomonlama qarashlarga olib keldi. Chunki ba'zi hollarda milliy musiqa madaniyatimizga salbiy ta'sirni kuzatsak, ikkinchi tomondan o'ziga xos rivojlanish davri bo'lganligini ham e'tirof etish zarur bo'ladi. Bu sohadagi rivojlanishda ma'rifatparvarlarimizdan biri bo'lgan Abdurauf Fitratning ham o'rni beqiyosdir. Abdurauf Fitratning musiqa madaniyati sohasidagi say harakatlarning mutassil davomi sifatida bir tarixiy voqeani

misol qilib olishimiz mumkin. U ham bo'lsa rus etnograf va musiqashunosi V.Uspenskiy Shashmaqomni ilk bor zamonaviy notaga olish uchun Buxoroga taklif etildi. Abdurauf Fitrat homiyligi va V.Uspenskiyning zahmatli mehnati samarasi sifatida 1924-yilda "Shashmaqom" ("shest muzikalniz poem") ("Olti musiqiy doston") nomi ostida Moskvada nashr etildi. Abdurauf Fitrat adab, ilm-fan va marifat peshvosi o'rnida o'zining serqirra ijodi orqali tariximizda chuqur iz qoldirgan ulkan shaxs. "Ozbek musiqa to'g'risida" maqolalari va "Ozbek klassik musiqasi ham uning tarixi" risolasi bilan XX asr o'zbek musiqashunoslik fanini boshlab beradi. Abdurauf Fitratning musiqashunoslikka kirib kelishi Abdurauf Fitratning ilm yo'lida qilayotgan ishlari Buxoro Kompartiyasi tomonidan qoralandi va ushbu qarorga muvofiq Buxoro hukumati tarkibida Fitratning chiqishi barcha lavozimlardan chetlatilishi va uning Buxorodan haydalishi Abdurauf Fitratning siyosiy faoliyatiga qaysidir ma'noda yakun topdi. Shundan so'ng Abdurauf Fitrat o'zini ilmiy hamda o'qituvchilik faoliyatiga bag'ishladi. Moskvaga ketgach Lazerov nomidagi "Sharqshunoslik Instituti", 20-yillarida esa Toshkentga ko'chib keladi. Samarqandda Pedagogika Institutida ishlaydi. Ayna o'sha davrda Abdurauf Fitratning o'zbek musiqa san'ati sohasidagi ishlari Samarqandda milliy musiqa san'atini rivojlantirish va uni ommalashtirish bo'yicha faol ishlarni amalga oshiradi. Abdurauf Fitratning tashabbusida o'tkazilgan Musiqa va xoreografiya ilmiy tadqiqot instituti tashkil etilgan bo'lib unga birinchi marta N.N.Mironov rahbarlik qiladi. Institut bitiruvchilaridan biri bo'lgan M.Burxonov Abdurauf Fitratning institutidagi o'qish, imtihonlarida qatnashganini iliq xotira sifatida eslaydi. 1927-yilda Abdurauf Fitratning musiqaga oid yagona yirik tadqiqoti bo'lmish "Ozbek klassik musiqasi va uning tarixi" arab yozuvida kitobni o'zbek tilida, o'z nihoyasiga yetkazadi. Ushbu kitobda o'zbek musiqasiga bo'lgan ehtiyoj uning qadr qimmatini va uni millatning qadryati sifatida qadrlash zarurati, o'zbek milliy musiqasining kelib chiqishi haqida, madaniyati haqida ma'lumotlar keltirilgan. Eng avvalo shuni ta'kidlash joizki, ulug' marifatparvar bobomiz Abdurauf Fitrat o'zining musiqa to'g'risida maqolalari hamda "Ozbek klassik musiqasi va uning tarixi" nomli risolasi nomi bilan XX asr o'zbek musiqashunosligining tamal toshini qo'yishga intildi. Ma'lumki bizda o'zbek adabiyot va musiqiy merosiga nisbatan ilk marotaba "klassik" tushunchasini Abdurauf Fitrat o'zining "Adabiyot Qoidalari" asarida kiritadi. "Klassik" darajasini ta'kidlash uchun Abdurauf Fitrat avvalo, "Adabiyot qoidalari" risolasi "sanat" tushunchasiga umumiy tarif beradi. *"Sanat" lug'atda hunar demakdirkim, bir narsani yaxshi ishlab chiqarishdan iboratdir*⁴.

Abdurauf Fitrat nazdida san'at deyilganda avvalo, biror bir ezgu maqsadga xizmat qiladigan hunar-ishdir. Ammo, tanbur yoki dutor cholg'usini yasash san'ati bilan tanburda muayyan bir kuyni masalan, *"Iroq"ni ijro etish sanati doirasida o'ziga xos farq borligini ham ta'kidlaydi. Binobarin, tanbur cholg'uning san'at sifatidagi yaxshiligi biror ishga yaraganligi bo'lsa, Iroq kuyining yaxshiligi uning insonga ma'naviy ta'sir etish hamda inson ongini to'liqlashtirishidir*⁵, deb xulosa qiladi. Abdurauf Fitrat o'z risolasi

⁴ Tanlangan asarlar: Darslik va o'quv qo'llanmalari, ilmiy maqola va tadqiqotlar /Abdurauf Fitrat; Mas'ul muharrir B. Qosimov; Nashrga tayyorlovchi va izohlar muallifi H. Boltaboyev. — T.: «Ma'naviyat», 2009. — 11b.

⁵ Tanlangan asarlar: Darslik va o'quv qo'llanmalari, ilmiy maqola va tadqiqotlar /Abdurauf Fitrat; Mas'ul muharrir B. Qosimov; Nashrga tayyorlovchi va izohlar muallifi H. Boltaboyev. — T.: «Ma'naviyat», 2009. — 84

bugunki kun uchun muhim ahamyat kasb etadigan “el kuylari”, “el ashulalari”, “olti qator kuylari” yoki etnograf, kompazitor V.Uspenskiyga nisbatan “ozod sanatkor” kabi iboralarni qoʻllaganligi ham qiziqarlidir.

Keyingi eng muhim nuqtalardan biri Abdurauf Fitrat tomonidan bot bot takrorlangan Shashmaqom bayrogʻi ostiga kirmagan el kuylari xususida boʻlib, xalq ogʻzaki ijodi namunalari “yopiq tizim” oʻlchovida boʻlgan holda “el kuylari” yoki “termalari” ekanligi va bu xususida tegishli nazariy maʼlumotlar yoʻq deya aytib oʻtgan. 1925-yilda I.Gʻ.Zafariy va M.Yunus (Elbek)larning “El ashulalari” toʻplam nashrida oʻz aksini topgan. “Yallama Yorim”, “Dogʻimga yet”, “Gulyor”, “Alla”, “Aliyor Alla”, “Omon Omon”, “Yor yor” kabi namunalarni sanab oʻtadi va ularning misralaridagi eng jonli, koʻp qoʻllanadigan soʻzlardan asarning nomi kelib chiqishini taʼkidlash bilan chegaralanadi. Eng muhim jihati Abdurauf Fitrat mazkur el kuylarimizni tekshirish, ohanglarini buzmasdan notaga solish lozimligini hayajon bilan taʼkidlaydi. Abdurauf Fitrat 1928- yilda shu davrda Oʻzbekistonning poytaxti bolib turgan Samarqand shahrida nafaqat musiqa va raqs institutini oyoqqa qoʻyishda faol ishtirok etdi, balki gʻoyaviy ermakdosh oʻrnida ulkan jonbozlik koʻrsatganligini alohida eʼtirof etish joiz. Abdurauf Fitrat ayni adabiyot va nazariy asarlari ham juda mashhur hisoblanadi. Abdurauf Fitrat zullisonayn adib, shoir hisoblanadi. Istanbuldagi toʻrt yillik taʼlimi davomida faqat forsiy tilda ijod qilgan. Koʻp oʻtmay u drammaturgiya va prozada ham sinab koʻrdi. U “Munozara” (dastlabki nomi “Hindistonda bir farangi ila Buxorolik bir mudarrising bir necha masalalar ham usuli jadid xususida qilgan munozarasi”) asarini Turkiyaga borishdan oldin 1905-1907- yillarda yaratgan. “Sayha”, “Chorlov”, “Nara” fors tilida yozadi. “Munozara” va “Sayha” asarlari XX asr boshlarida Turkistondagi milliy uygʻonish harakatining norasmiy dasturi bolib xizmat qilgan va yoshlar dunyoqarashining keskin oʻzgarishi va ularning jadidlar safiga kelib qoʻshilishiga sabab boʻlgan. Keyinchalik bu asarlar orqali Abdurauf Fitratni millatchilikda ayblashgan.

Abdurauf Fitrat xususan ashulaga tarif berar ekan *“Kuy ohang bilan oʻqiladigan sheʼrlar, tizimlarga ashula deyiladi. Ashula koʻproq milliy (barmoq) vaznda boʻladir”*⁶ deyilgan taʼrif fikrimizcha bugungi kun musiqashunosligi uchun juda ahamyatli.

1993-yilda “Oʻzbek klassik musiqa va uning tarixi” kitobining krill xatidagi nashri yangi izohlar bilan chop etiladi. Ushbu risoladagi mavzularni oʻrganib chiqib shuni aytish mumkinki “Abdurauf Fitrat musiqa ilmiga, eng avvalo, nazariy tomondan yondashgan va oʻtmish allomalariga payravlik qilib, ularning musiqiy risolalarini chuqur oʻrganish yoʻli bilan tegishli xulosalar chiqarishga intilgan alloma sifatida maydonga chiqadi. Shunga koʻra uning yaxshiligini afzalligini goʻzallik deb ataydi va bu kabi sanʼatlarni umuman goʻzal sanʼatlar deyilishini taʼkidlaydi : - “yurak, fikr, tuygʻu toʻlqinlarini soʻz, boʻyov (rang boyoʻq) shakl, harf, harakat kabi tovar (material)lar yordami bilan jonlantira chiqib, boshqalarda ham shu toʻlqinni yaratmoq hunariga –goʻzal sanʼatlar deyidilar” deb taʼrif berdi.

Ular jami oltita:

muharrir B. Qosimov; Nashrga tayyorlovchi va izohlar muallifi H. Boltaboyev. — T.: «Maʼnaviyat», 2009. — 12 b.

⁶ A.Fitrat “Oʻzbek klassik musiqa va uning tarixi” T.: “Fan” nashriyoti 1994y-56 b.

- 1.Musiqiy,
- 2.Rasm,
- 3.Haykalchilik,
- 4.Me'morchilik,
5. O'yun,
- 6.Adabiyot.

Keskin siyosiy o'zgarishlar natijasida vujudga kelgan Abdurauf Fitratning "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" risolasi milliy merosning qonuniyatlari jo bo'lgan, o'tmish va yangicha zamon mafkuralari mujassamlashgan ulkan tadqiqot namunasidir. U o'zbek musiqasining yorqin shakli –Shashmaqom timsolida mintaqamiz musiqiy salohiyatini o'rganish borasidagi yangi o'zbek musiqashunosligining debochasi sifatida benazir ma'naviy boylik hamdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. A.Fitrat "Adabiyot qoidalari " Nashrga tayyorlovchi H.Boltayev
2. A.Fitratning "O'zek klassik musiqasi va uning tarixi " T."Fan" nashriyoti 1996- yil 56- b.
3. "MUsiqa madaniyati va uning hayotdagi o'rni " <https://cyberleninka.ru>
4. <http://interscience.uz>